

ÇEVRE HUKUKU

Ders Notları

Bu çalışma "Çevre Hukuku-I" dersine katılan öğrencilerin faydalanması için hazırlanmış ders notu niteliğindedir. Bu itibarla bilimsel atıf kuralları, dikkate alınmamıştır. Çalışmanın hazırlanmasında temel kaynak olarak Prof. Dr. Nükhet Turgut'a ait "Çevre Politikası ve Hukuku" isimli (İmaj Yayınevi, Ankara, 2009) eserden faydalanılmıştır. Çalışmada yer alan konulara dair detaylı bilgi için ilgili esere bakılmalıdır.

ÇEVRE SORUNSALI

Çevre Sorunsalı: Çevre sorunsalı, çevre sorunlarının birbiriyle ve diğer toplumsal sorunlarla bir bütün olduğunu ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Çevre sorunsalı, sadece somut bazı çevre sorunlarına indirgenemez. Aksine çevre sorunlarının çözümünde, çeşitli ekonomik, sosyal ve politik koşulların göz önünde bulundurulmasını da ifade eder. Çevre sorunlarının çözümünde *bütünsel yaklaşım* benimsenmelidir. Çevre sorunsalının en temel özelliklerinden birisi bu sorunsalın ortaya çıkmasında tüm insanların bir biçimde suçlu olduğudur. Yani insanlar bu sorunsalın ortaya çıkmasına neden olacak faaliyetlerde bulunmaktadır. Ancak yine aynı insanlar, bu sorunsalın bileşeni olan sorunlardan etkilenen bir durumda da bulunmaktadır. Çevre sorunlarına yakından bakıldığında bunların birbirleriyle doğrudan bağlantılı oldukları görülecektir. Şöyle ki, kirlilik denildiğinde hava kirliliği, su kirliliği ve toprak kirliliğini birbirinden ayırmak olanaklı değildir. Yine aynı biçimde türlerin yok olmasını, çevrenin uğradığı tahribattan bağımsız olarak ele almak hatalı olacaktır.

Başlıca Çevre Sorunları: Çevredeki bütün öğeler birbirleriyle etkileşim halindedirler. Dolayısıyla çevreye ilişkin sorunları da birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bu yüzden çevre sorunu yerine çevre sorunsalı ifadesi kullanılmaktadır.

Günümüzde mevcut olan başlıca çevre sorunlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Su kirliliği, (su kalitesinin bozulması), hava kirliliği (hmisyonların havaya salınması yoluyla hava kalitesinin bozulması), toprak kirliliği (atıklar ve tarımda kullanılan kimyasallar nedeniyle toprak üzerinde gerçekleşen kirlilik), fauna ve floranın tahribi (biyolojik çeşitliliğin tahribi, türlerin neslinin tükenmesi), transgenik kirlilik (GDO'lu ürünlerin ortaya çıkardığı tehditler), ozon tabakasının tahribi (klorofülörökarbon gazı, buzdolapları ve sprey gazları nedeniyle zararlı ışınları süzen ozon tabakasının incelmeye), küresel ısınma (karbondioksit gazının atmosferdeki oranının artması sonucu yaşanan iklim değişiklikleri), asit yağmurları (özellikle sanayileşmiş kuzey ülkelerinde endüstriyel gazlar nedeniyle yaşanan bir problem), gürültü kirliliği (zararlı ve istenmeyen açık hava sesleri), elektromanyetik kirlilik (radyasyon ve baz istasyonları vs.), çölleşme (özellikle aşırı otlatma ve aşırı ekim sonucu verimli oluşan

erozyon), ormansızlaşma (Orman yangınları, yeni yerleşim birimlerinin kurulması ve tarıma açılması)

Türkiye'deki önemli çevre sorunları ise şunlardır: Ormansızlaşma, erozyon, hava ve su kirliliği, elektro manyetik kirlilik, transgenik kirlilik.

Çevre sorunlarının başlıca özellikleri: Çevre sorunları, *neden ve sonuçları itibariyle iç içe geçmiş* olduğundan, bu sorunlar birbirinden soyutlanarak ele alınamaz. Bu yüzden günümüzde çevre sorunları yerine *çevre sorunsalı kavramı* kullanılmaktadır. Örneğin, hava kirliliği, ormansızlaşmanın bir nedeni olduğu gibi bir sonucudur. Bu durum, çevresel varlıkların ekosistemde karşılıklı bir etkileşim içinde bulunmalarının bir sonucudur. Çevre sorunları diğer taraftan *çok yönlü ve karmaşık* olup, toplumsal yaşamın tüm alanlarını etkilemekte bu bağlamda toplumsal sorunlardan soyutlanmadan ele alınmalıdır. Çevre sorunları bunun haricinde, *evrensel* nitelik taşımaktadır. Bugün için yerel veya bölgesel nitelik taşıyan bir çevre sorunu yakın zamanda evrensel etkiler doğurabilir. Örneğin, küresel ısınma gibi evrensel sorunlar esasında yerel düzeydeki çevresel kirliliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çevre sorunları ayrıca, *geniş kapsamlı ve uzun vadeli etkiler* doğurmaktadır. Çevre sorunları bu bağlamda, sadece belli kişileri değil, herkesi hatta gelecek kuşakları da etkilemektedir. Bunun yanı sıra çevre sorunlarının olumsuz sonuçları *kalıcı* olabilmekte ve ortaya çıkan zararların giderilmesi zor nitelikte olup büyük maliyetleri gerektirebilmektedir.

Çevresel sorunların en önemli nedenleri ise şu şekilde sıralanabilir:

Sanayileşme (insanın doğa ile ilişkisinde bencilce davranıp, doğaya onun kapasitesini aşacak şekilde müdahale etmesi), *kentleşme* (doğal yaşam alanları ve eko sistemlerin tahribi), *nüfus artışı* (aşırı tüketim, doğal kaynakların tahribi).

Başlıca Çevre Sorunları

I. Çevre Kirliliği: Çevre kirliliğine ilişkin bir tanım Çevre Kanununda yapılmıştır. Bu tanımlamaya göre, **çevre kirliliği, çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etkidir** (Çevre Kanunu mad. 2).

Doğanın temel fiziksel unsurları olan, hava, su ve toprak üzerinde olumsuz etkilerin oluşması ile ortaya çıkan ve canlı öğelerin hayati aktivitelerini olumsuz yönde etkileyen, cansız çevre öğeleri üzerinde yapısal zararlar meydana getiren ve niteliklerini bozan yabancı maddelerin hava, su ve toprağa yoğun bir şekilde karışmasına **çevre kirliliği** adı verilmektedir. Gelişen teknolojinin yaşamımıza getirdiği konfor yanında, bu gelişmenin doğaya ve çevreye verdiği kirliliğin boyutu her geçen gün hızla artmaktadır. Çeşitli kaynaklardan çıkan radyoaktif, katı, sıvı ve gaz halindeki kirletici maddelerin hava, su ve toprakta yüksek oranda birikmesi çevre kirliliği oluşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla çevre kirliliği denince akla ilk olarak, canlı ve cansız organizmaların yaşam alanını oluşturan üç ana unsur olan hava-su ve toprak üzerinde gerçekleşen bozulma gelmektedir. Önemleri itibariyle bunlara yakından bakmakta fayda bulunmaktadır:

a) Hava Kirliliği: Canlıların sağlığını olumsuz yönde etkileyen ve/veya maddi zararlar meydana getiren havadaki yabancı maddelerin, normalin üzerinde miktar ve yoğunluğa ulaşmasıdır. Bir başka deyişle hava kirliliği; havada katı, sıvı ve gaz şeklindeki yabancı maddelerin insan sağlığına, canlı hayatına ve ekolojik dengeye zarar verecek miktar, yoğunluk ve sürede atmosferde bulunmasıdır. İnsanların çeşitli faaliyetleri sonucu meydana gelen üretim ve tüketim aktiviteleri sırasında ortaya çıkan atıklarla hava tabakası kirlenerek, yeryüzündeki canlı hayatı olumsuz yönde etkilemektedir. Son yüzyılda yüksek nüfus artışı, artan kentleşme ve sanayileşme atmosfere bırakılan kirleticilerin oranını hızla yükseltmiştir. Atmosfere bırakılan insan kaynaklı kirleticilerin belli orana ulaşması sonucu, havanın doğal yapısı bozulmuş ve bu durum canlı yaşamı için son derece tehlikeli sonuçları beraberinde getirmiştir. Havada bulunan kirletici maddeler genel olarak gaz ve küçük toz (partiküller) şeklinde ortama karışırlar. Hızla yayıldıkları gibi ortam üzerindeki etkilerinin kalıcı özellikleri de oldukça uzun olmaktadır.

Havaya kirletici veren kaynaklara yakından bakılacak olursa, bunların başında endüstriyel birimlerin geldiği, bunları takiben konutlar ve motorlu taşıtların geldiği görülecektir. Endüstri kökenli kaynaklar niteliklerine göre, değişik kirleticiyi atmosfere bırakmaktadırlar. Konutlardan ise genellikle kükürt bileşikleri, hidrokarbonlar ve azot oksitler atmosfere verilmektedir. Doğada petrol kaynaklarının giderek azalmasına karşın üretim sayısı arttırılan motorlu taşıtlardan da aşırı miktarda karbon monoksit, hidrokarbonlar, azot oksitler ve çeşitli kükürt bileşikleri atmosfere karışmaktadır. Hava kirliliği özellikle fosil yakıtların

kullanılmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır; bundan dolayıdır ki yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, hava kirliliğinin önlenmesi bakımından büyük bir öneme sahiptir.

Yeryüzündeki canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerçekleştirdikleri solunum, sindirim, fotosentez gibi süreçlerin temel girdisi olan hava, atmosferi oluşturan gazların belli oranlardaki karışımından meydana geldiğinden, bu gazların oranlarının insan kaynaklı faaliyetler sonucu bırakılan kirleticilerle değişmesi sonucu; sadece insan yaşamı için değil; aynı zamanda bitki yaşamı ve hayvan yaşamı için de zararlı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu noktada son olarak dile getirilmesi gereken unsur olarak, önemli ve yıkıcı bir felaket olan kuraklık ve asit yağmurlarının kaynağının da hava kirliliği olduğudur.

b) Su Kirliliği: Su yeryüzünde en yaygın ögedir. Her yıl kullanılan su hacmi bütün maden cevherleri üretiminden 375 kat daha yüksektir. Ancak su aynı zamanda yenilenebilir bir kaynaktır: Okyanuslar buharlaşır, sonra yağmur biçiminde yeniden düşer ve ırmaklar aracılığıyla yeniden okyanuslara doğru akar. Bir bölümü de yeraltı su örtülerine süzülür. SU DÖNGÜSÜ denilen ve suyun litosfer, hidrosfer ve atmosfer arasındaki döngüsel hareketi dolayısıyla yeryüzündeki suyun kütleli miktarı fazla değişmemektedir.

Canlı yaşamı için temel öneme sahip olan su, kirliliği halinde canlı yaşamına bir o kadar zarar verebilmektedir. Kirliliğe neden olan maddeler, kirleten kaynağa göre değişmektedir.

Su kirliliği öğretide, “Su kaynaklarının kullanılmasını bozacak veya zarar verecek derecede niteliğini düşürecek biçimde suyun içerisinde organik, inorganik, radyoaktif ve biyolojik herhangi bir maddenin bulunması” olarak tanımlanılmaktadır. Doğanın her bileşeninde olduğu gibi suda da normal ve doğal süreci içerisinde olmak koşuluyla içerisindeki yabancı maddeleri giderme özelliği vardır. Su kendini kirleten yabancı maddeleri içindeki bakteriler ve oksijen yardımıyla parçalayıp, zararsız hale getirir. Ancak kirleten madde miktarının, bu doğal mekanizmanın giderebileceği dozdan fazla olması durumunda zararlı olan kirletme olayı ortaya çıkmaktadır. Su kirliliği denildiğinde aslında suda erimiş oksijenin azalması olayı anlaşılmaktadır. Su kirliliğinin bir başka ortaya çıkış biçimini ise suyun ısısında meydana gelen değişimler olarak nitelendirilebilecek olan termal kirlilik meydana getirmektedir. Irmak ve göllerdeki ısının yükselmesiyle oksijenin azalması

normalde belli dereceye kadar olan ısıya alışık organizmaların metabolizmasında bozulmalara yol açmaktadır.

Suya kirletici veren kaynakların başında da yine endüstri gelmektedir. Yaptıkları üretim sonucu ortaya çıkan sıvı kalıntıları etraflarında bulunan dere, nehir, deniz gibi temel su kaynaklarına deşarj eden endüstri kuruluşu sayısı hiç de az değildir. Endüstrinin arkasında, suyun kirletilmesinde bir o kadar etkili olan başka bir kirletici olarak ise karşımıza yerleşim alanları çıkmaktadır. İnsanların toplu olarak yaşadıkları yerlerden ortaya çıkan yabancı maddeler, özellikle kanalizasyonlarla birlikte atılan organik artıklar, temizlik maddeleri ve diğer tür kimyasal maddeler ve sulara bırakılan kati artıkları su kirleticileri arasında önemli bir yer tutmaktadırlar. Bunun dışında tarımsal alanlar da suyun kirletilmesinde doğrudan veya dolaylı kirletici olarak yer almaktadırlar. Bilhassa tarımsal üretimde kullanılan gübre, hormon ve türevi maddeler suyun çözücü etkisiyle beraber taşınarak azot, fosfor, potasyum gibi element fazlalıklarıyla kirliliğe neden olmaktadır.

c) Toprak Kirliliği: Toprak, yaşamsal işlevi devam ettirebilmeleri bakımından canlılar için büyük bir öneme sahip olan doğa bileşenidir. Temel üreticiler dediğimiz yeşil bitkiler ve bazı bakteri türleri toprakta yetişip çoğalarak, tüketiciler tarafından tüketilirler. Birçok küçük ve büyük canlının ortak yaşam alanını da toprak oluşturmaktadır. Doğanın diğer bileşenlerinde olduğu gibi toprakta da kendi doğal ortamına yabancı maddeleri giderici bir yapı vardır. Hatta giderme özelliğinden ziyade toprağın bu tarz yabancı maddeleri yararlı biçime dönüştürme özelliği de vardır. Bunu toprakta yaşayan milyonlarca sayıdaki mikroorganizmalar ve küçük hayvanlar başarırlar. Ancak bu işlem için var olan kapasite sınırlıdır. Belli miktardaki yabancı maddeyi toprak isleyebilir; bunun fazlası ise toprakta “kirletici” olarak kalır.

Toprak kirlenmesi en kapsamlı bir biçimde şu şekilde tanımlanabilir: **“İnsanın insanla ve insanın doğa ile sürdürdüğü ilişkiler sonucunda toprağın, yasayan denge içerisinde normal fiziksel, kimyasal, biyolojik ve jeolojik yapısında doğal kullanılma amaçlarına aykırı düşen değişmeler, yıpranma, tükenme ve bozulmaların meydana gelmesidir”**. Toprak kirlenmesiyle birlikte, bundan etkilenen sadece toprak yapısı olmamakta, yaşam alanı sunmakta olan doğal bitki örtüsü ve canlı yaşamı da bu kirlilikten doğrudan etkilenmektedir.

II. Küresel Isınma: Atmosferdeki dumanlı sis tabakasının, atmosferi kuşatması sonucu iklim önemli ölçüde etkilenmektedir. Atmosferdeki gazların, gelen güneş ışınlarının bir kısmının geçişine olanak vermesi ve geri yansıtılan ısı ışınlarının atmosferde tutulmasıyla, yerkürenin beklenenden daha çok ısınmasını sağlayan ve ısı dengesini düzenleyen **sera etkisi**, havaya bırakılan kirleticilerin yoğunlaşması sonucu **sera iklimi** denilen olguya neden olmaktadır. Bu durumun sonucu ise yeryüzünün aşırı ısınmasına ve ortalama sıcaklığının artması olarak adlandırılan “**küresel ısınma**”dır.

Bu durumun olumsuz sonuçları arasında buzulların erimesi, iklimlerin değişmesi, kara parçalarının su altında kalması, dünyanın bazı bölgeleri için buzul çağının geri gelmesi yer almaktadır. İklim bozuklukları uzun zamandır kendisini, dünyanın değişik coğrafyalarında aşırı yağışlar ve sel felaketleri olarak göstermeye başlamıştır. İklim değişikliklerinin diğer önemli bir sonucu da, dünyadaki flora ve faunanın varlığının tehdit altında olmasıdır. İklim değişiklikleri, pek çok bölgedeki bitki örtüsünün yapısını bozarak, doğada telafi edilmesi güç zararlara yol açmaktadır.

İklim değişikliği ve küresel ısınmaya karşı uluslararası camiada ortaya konulmuş en önemli ve güncel tepki Kyoto Protokolüdür. **Kyoto Protokolü**, küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda mücadeleyi sağlamaya yönelik uluslararası tek çerçeve olan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi içinde imzalanmıştır. Bu protokolü imzalayan ülkeler, karbon dioksit ve sera etkisine neden olan diğer beş gazın salınımını azaltmaya veya bunu yapamıyorlarsa salınım ticareti yoluyla haklarını arttırmaya söz vermişlerdir. Protokol, ülkelerin atmosfere saldıkları karbon miktarını, 1990 yılındaki düzeylere düşürmelerini gerekli kılmaktadır. 1997'de imzalanan protokol, 2005'te yürürlüğe girebilmiştir. Çünkü protokolün yürürlüğe girebilmesi için, onaylayan ülkelerin 1990'daki emisyonlarının (atmosfere saldıkları karbon miktarının) yeryüzündeki toplam emisyonun %55'ini bulması gerekmektedir ve bu orana ancak 8 yılın sonunda Rusya'nın katılımıyla ulaşılabildiği. Kyoto Protokolüne imza atmayan önemli ülkeler arasında ABD ve Avustralya gibi gelişmiş ülkeler haricinde, gelişmekte olan Türkiye (şubat 2009 itibari ve meclis kararı ile Türkiye 2013 yılına kadar Ek 2 ülkeleri içinde yer almak ve karbon salım azaltımına bu tarihe kadar gitmemek kaydı ile Kyoto Protokolünü imzalamıştır) gibi ülkeler de yer almaktadır. Çin ve Hindistan gibi bazı ülkeler ise anlaşmaya imza atsalar bile karbon salınımlarını azaltmak zorunda değillerdir. Anlaşmanın 25. maddesine göre anlaşma; “Ek 1'de yer alan en az 55 ülkenin imzalaması ve bunun Ek 1 ülke salınımlarının en az %55'ine karşılık gelmesi durumunda, buna uyulduğu tarihten sonraki doksanıncı gün yürürlüğe girer.” 55 ülke şartı 23

Mayıs 2002'de İzlanda'nın anlaşmayı kabul etmesi ile, %55 şartı da Rusya'nın 18 Kasım 2004'te anlaşmayı imzalaması ile sağlanmış, anlaşma 16 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

III. Çevre Felaketleri: Doğal afet, büyük oranda veya tamamen insanların kontrolü dışında gerçekleşen, mal ve can kaybına neden olabilecek tehlikeli ve genellikle büyük çaplı olaydır. Afetin ilk özelliği doğal olması, ikincisi can ve mal kaybına neden olması bir diğeri çok kısa zamanda meydana gelmesi ve son olarak da başladıktan sonra insanlar tarafından engellenememesidir. Doğal felaketler jeoloji kökenli olanlar ve meteorolojik kökenli olanlar olmak üzere temelde iki ana başlıkta incelenirler. Bilhassa meteorolojik kökenli olan doğal felaketlerde insanın, çevrenin doğal yapısına vermiş olduğu zararların önemli etkisi bulunmaktadır. Bu felaketler arasında sel, kasırga, kuraklık, erozyon, iklim değişiklikleri gibi durumlar yer almaktadır.

Tüm bu yukarıda sayılan meteoroloji kaynaklı doğal afetlerin dışında, insan davranışlarından kaynaklı çevre felaketleri de bulunmaktadır. Bunlara da örneğin Çernobil ve Fukushima nükleer santrallerinde meydana gelen patlamalar sonucu, ortalığa yayılan radyoaktif maddeleri ve denizlerde meydana gelen tanker kazalarını verebiliriz. Yine endüstriyel atıkların neden olduğu kitlesel balık ölümleri de bu çerçevede ele alınmak durumundadır.

ÇEVRE KAVRAMI VE ÇEVRE HUKUKU

Çevre Kavramı

Çevre kavramının birden çok anlamı vardır. Nitekim Türk Dil Kurumunun sözlüğüne göre çevre: 1- Bir şeyin yakını, dolayı; periferi 2- Kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam 3- Aynı konu ile ilgisi bulunanların tümü, muhit 4- Hayatın gelişmesinde etkili olan doğal-toplumsal-kültürel dış faktörlerin bütünlüğü olarak tanımlanılmaktadır. Bunlardan sonuncusunun çevre hukuku bakımından baz alınabileceği düşünüldüğünde aşağıdaki tanıma ulaşabiliriz.

Çevre kavramı geniş anlamıyla, bir yaşamsal varlığa (insan-hayvan veya bitki) etki eden tüm dışsal etkenler, yaşamsal koşullar olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle ilişki-iletişim içinde bulunduğumuz tüm canlı ve cansız dışsal sistemler ve bu arada insanlar arası ilişkilerden kaynaklı toplumsal-kültürel-ekonomik ve kamusal kuruluşlarla ilişkiler de sosyal çevre başlığı altında çevreyi meydana getirmektedir. **Çevre** dolayısıyla dünya üzerinde yaşamını sürdüren canlılarının hayatları boyunca ilişkilerini sürdürdüğü dış ortamdır. Hava, su ve toprak bu çevrenin fiziksel unsurlarını, insan, hayvan, bitki ve diğer mikroorganizmalar ise biyolojik unsurlarını teşkil etmektedir.

Kavrama ilişkin başka bir tanımlamada çevre, tüm canlı faaliyetlerinin hemen veya uzun süre içinde etkileşim halinde bulunduğu mikro ve makro sistemlerin tümüne verilen bir isim olarak kabul edilmiştir. Diğer bir ifade ile çevre, insan faaliyetleri ile sürekli etkileşim içinde bulunan ortamdır. Dolayısıyla insan çevresi, insanın psikolojik, teknik, ekonomik ve sosyal yaşam koşullarına ve bu alanlardaki ilişkilerine etki eden bileşenleri gerekli kılar. Bu da kendi çevrelerinde bir yaşam sürdüren başka yaşam formlarının sahip oldukları çevrenin, insan çevresine dahil olmasını beraberinde getirecektir. Kavramın kapsamının bu denli geniş olması, birbirinden farklı bilim disiplinlerinde çeşitli çevre tanımlarının yapılmasını beraberinde getirmiştir. Biz burada en temel ayrımları içerecek olan aşağıdaki farklı tanımları vermekteyiz:

- **Sosyal Çevre:** İnsanlar arası ilişkileri, toplumsal ve ekonomik kuruluşlar ile devlet kurumlarını ifade eder

- **Doğal Çevre:** Bitkileri, hayvan ve mikroorganizmaları kendi yaşam alanlarıyla beraber, toprak-hava-su üçlüsünü kapsar.
- **Yapay Çevre:** İnsanlar tarafından oluşturulmuş öğeleri, evler, fabrikalar, makineler, kapsar.

Derhal ifade etmek gerekir ki, dış dünyaya yansımış tüm yaşam koşullarını içine alacak bir çevre tanımını yapmak, hukuki anlamda pratikte isabetli olmayacaktır. Çünkü bu şekildeki geniş bir çevre tanımı çevre politikasında, birçok politik alanı ve çevre hukuku da tüm hukuk sistemini kapsamak zorunda kalacaktır. Bundan dolayı çevre politikası ve çevre hukuku alanında var olan tartışmalar, genellikle doğal yaşam alanını temel alan çevre kavramı üzerinden yürütülmektedir. Böylelikle hukuki anlamda çevre kavramının sınırları çizilirken daraltıcı yorum yöntemi kullanılmış olmaktadır.

Hukuki Anlamda Çevre Kavramı: İnsanların, varlığını muhafazası ve yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli olan ortamı ifade eder. Buraya toprak-hava-su gibi temel çevre bileşenlerinin yanı sıra, hayvan ve bitkiler ile mikroorganizmalar ve bunların yaşam alanları ve bilhassa da doğal gıdalar ve kaynaklar dahil olmaktadır. İnsan dışındaki bu son unsurların sadece insanlarla sahip oldukları ilişki bakımından değil; kendi aralarındaki ilişki de çevre kapsamına dahil edilmek durumundadır.

Günümüz itibariyle insanlığın doğadaki faaliyetleri sonucu artık, insan elinin değmediği çevresel sistemlerin pek kalmadığı dikkate alındığında hukuki anlamda “doğal çevre” kavramının içerisine, sadece yukarıda sayılan, kendiliğinden var olmuş bulunan çevre bileşenleri dışında; insanoğlu tarafından meydana getirilmiş ve inşa edilmiş çevresel sistemler (meralar-otlaklar, bahçeler vb.) de çevre hukuku anlamında çevre kavramına dahil kabul edilmektedir.

Çevre Kanununda Çevre Kavramı: Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamdır (Çevre Kanunu mad. 2).

İlgili maddenin 2006 değişikliğinden önceki halinde ise çevre “İnsan ve diğer canlıların varlık ve gelişimlerini sürdürebilmeleri için gerekli şartların bütünüdür” (Kanunun 2/b maddesinin eski hali) şeklinde tanımlanılmıştı.

Çevre kavramının unsurlarını oluşturan *çevresel öğeler* ise, su, toprak, hava, fauna ve flora (bitki ve hayvan varlığı), doğal kaynaklar ve doğal ve tarihsel zenginliklerdir.

Çevrenin Korunması

Çalışmamızın ilk kısımlarında çevre sorunsalından ve buna bağlı olarak belli başlı çevre sorunlarından bahsetmiştik. Oradaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, insanoğlu günden güne kendi yaşam alanını oluşturan, çevre bileşenlerine zarar vermeye ve dahi onları ortadan kaldırmaya devam etmektedir. Örneğin 2003 verilerine göre insanoğlu tarafından gerçekleştirilen faaliyetler sonucu ortadan kalkan “yağmur ormanları” miktarı her bir gün için 55 000 hektarken; bu miktar tarım alanlarında 20 000 hektarı bulmaktadır. Yine yıkıcı insan faaliyetleri sonucu her gün yaklaşık 100-200 canlı türünün varlığı sona ermekte ve insanoğlu atmosfere her gün 60 milyon ton karbondioksit bırakmaktadır. Bu örnekler de ortaya koymaktadır ki, bu hızla doğaya zarar vermeye devam edersek, dünya üzerindeki geleceğimiz büyük ölçüde tehlikeye düşürülmüş olmaktadır. Bundan dolayı çevrenin korunması, dünya üzerinde yaşayan insanların kaderlerinin gerektirdiği bir ödev olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda bahsedilen neviden bir ödevin-yükümlülüğün yerine getirilmesi kişilerin kendi inisiyatiflerine bırakılmayacak kadar önemlidir. Genel menfaatin ve bireylerin-vatandaşların somut bireysel menfaatlerinin gerçekleştirilebilmesi için devlet, gerekli tedbirleri alıp; uygulamaları gerçekleştirir. Dolayısıyla çevrenin korunması, devlet açısından temel bir amaçtır. Burada çevrenin korunması, niteliği itibariyle devletin özgürlükleri ve toplumsal barışı korumasından farksız bir yapı kazanmış olur. Nitekim gerek Anayasanın 56’ncı maddesinde yer alan düzenleme ve gerekse Türk Ceza Kanununun 1’nci maddesinde kanunun amacı tanımlanırken, “çevrenin korunmasına” da yer verilmiş olması buradan kaynaklıdır.

Devletin “çevreyi koruması” ndan bahsedildiğinde, bunun uygulama biçimi olarak karşımız 3 temel ilke çıkar:

- Devletin aktüel/güncel çevre tehlikelerine karşı koruma sağlaması (Tehlike Savuşturma İlkesi).
- Devletin fiilen doğmuş çevresel zararları ortadan kaldırması.

- Devletin çevre açısından ileride doğabilecek tehlike ve zararları önlemesi (Tehlike ve Risk Önleme İlkesi).

Mesele çevrenin devlet eliyle korunması olunca karşımıza bir ikilem çıkmaktadır. Şöyle ki, insanoğlunun çevreyi kullanmadan; çevre bileşenleri üzerinde olumsuz etkiye bulunmadan varlığını sürdürebilmesi olanaksızdır. Nitekim her türlü üretim faaliyetimiz (gıda-enerji-maden-ürün vb.) çevre bileşenleri üzerinde (negatif) etkiye bulunmaktadır. Her ne kadar çevre bileşenlerinin kendilerini yenileme vasıfları olsa da, kullanımın kapasiteyi aşacak miktarda olması halinde insanoğlu kendi yaşam koşullarını ortadan kaldırma yoluna girmiş olur. Dolayısıyla burada devletin görevi, karşı karşıya gelen ekonomik-sosyal ve ekolojik ihtiyaçlar arasında optimal dengeyi bulmaktır. Bu faaliyet tek tek bireyler arasındaki menfaatlerin dengelenmesi; mevcut insan kuşağı ile gelecek kuşaklar arasındaki menfaatlerin dengelenmesi düzleminde gerçekleşeceği gibi, uluslararası alanda sanayileşmiş endüstri ülkeleri ile gelişmekte olan ülkelerin menfaatleri arasında dengenin bulunması düzleminde de gerçekleşmek durumundadır. Bu dengeleme sürecine ilişkin olarak temel kavram, 1987 yılında yayınlanan Brundtland-Raporundan beridir **“Sürdürülebilir Kalkınma-Sustainable Development” İlkesidir**. Nitekim bu çok önemli ilke, 1992 yılındaki Rio Birleşmiş Milletler Konferansında üzerinde uzlaşılan Rio Deklarasyonu ve sonraki birçok uluslar arası sözleşmede de karşımıza çıkmaktadır.

Çevre Hukuku ve Tarihi Gelişimi

Çevre sorunlarındaki artış aynı zamanda çevre ile ilgili tedbir alınması gerekliliğini de ortaya çıkarmış, çevresel değerlerin hukuki güvence altına alınması amacıyla çevreye ilişkin hükümler Anayasa, Kanun ve Yönetmeliklerde yer almaya başlamıştır. **İşte çevre hukuku, çevrenin korunması amacını taşıyan tüm hukuk normlarını kapsayan bir hukuk alanıdır**. Diğer bir deyişle insanın doğal yaşam alanının gelişimi, bakımı ve korunmasını sağlayacak kurallar bütününe **çevre hukuku** denir. Buradan hareketle çevre hukukunun amacı, çok kısa olarak belirtilirse, çevrenin korunmasıdır. Buradaki çevre sözcüğü, literatürdeki ve hukuki düzenlemelerdeki ele alınışına bakıldığında, çok geniş olup, geleneksel unsurların yanı sıra yepyeni öğeleri de içermektedir. Geleneksel unsurları hava, su, toprak, flora (bitkiler) ve

fauna (hayvanlar) ile kültürel varlıklar; yeni öğeleri ise çevrenin canlı varlıklarının gerek kendi aralarında gerek cansız varlıklarla girdikleri karşılıklı ilişkiler bağlamında ortaya çıkan ekosistemler ve ekolojik süreçler, peyzaj ile genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar oluşturur. Küresel bir boyut kazanan çevre kirliliğinin önlenmesi, çevrenin korunması, iyileştirilmesi, doğal kaynaklarla ilgili koruma ve kullanım esaslarının belirlenmesine yönelik uluslararası antlaşmalar, çevre ile ilgili yargı kararları ve bu yargı kararları sonucu ortaya çıkan içtihatlar çevre hukuku ile ilgili gelişmelerdir.

Çevre Hukukunun Doğuşu: Her ne kadar çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemelere eski hukuk sistemlerinde de (Roma Hukuku, İslam Hukuku vb.) rastlanılmaktaysa da, esas itibarıyla bir hukuk disiplini olarak çevre hukukunun doğuşu 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle 20. yüzyılda yaşanan teknoloji gelişmeler ve bu gelişmelere bağlı olarak yaşanan hızlı sanayileşme, sanayi atıklarının çevre üzerindeki olumsuz etkileri, insan ve çevre sağlığını tehdit edici boyutlara ulaşmış, bu tehlike küresel ısınma, kuraklık, iklim değişikliği, içme suyu kaynaklarının azalması şeklinde göz ardı edilemeyecek seviyeye ulaşmıştır. Çevre sorunlarındaki artış aynı zamanda çevre ile ilgili tedbir alınması gerekliliğini de ortaya çıkarmış, çevresel değerlerin hukuki güvence altına alınması amacıyla çevreye ilişkin hükümler Anayasa, Kanun ve Yönetmeliklerde yer almaya başlamıştır.

Ayrıca küresel bir boyut kazanan çevre kirliliğinin önlenmesi, çevrenin korunması, iyileştirilmesi, doğal kaynaklarla ilgili koruma ve kullanım esaslarının belirlenmesine yönelik uluslararası antlaşmalar, çevre ile ilgili yargı kararları ve bu yargı kararları sonucu ortaya çıkan içtihatlar, çevre hukuku ile ilgili gelişmelerdir.

Çevrenin korunması ve çevre kirliliği problemi, kirliliğin kaynağı olan ülke ile sınırlı kalmamakta dünya üzerinde var olan diğer devletleri ve insanları da etkilemekte ve ilgilendirmektedir. Bunun tabii sonucu olarak, çevre ile ilgili birtakım Devletler arası düzenlemelerin yapılması da zorunluluk olduğundan, çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi için birtakım devletlerarası çalışmalar ve toplantılar tertip edilmiştir. Bu çalışmaların ilki 1913 yılında yapılan Bern Konferansıdır. Bu konferansı 1923 yılında Paris ve Londra'da yapılan konferanslar izlemiştir. Bundan sonra da birçok devletler arası toplantılar tertip edilmiştir. Bu toplantıların ana konusunu daha çok tabiatın ve kültür

varlıklarının korunması oluşturmuştur. 1965 yılında Birleşmiş Milletlerin ihtisas kuruluşlarıyla bağlantılı danışma kurulları kurulmuştur. 1970 yılında Tabiatın Korunması Hakkında Avrupa Konferansı tertip edilmiştir. Uluslararası alanda, çevre hakkının dile getirildiği ilk toplantı Birleşmiş Milletler Çevre ve İnsan Konferansı'dır (Stockholm 1972) . Stockholm Konferansı, çevre sorunlarına yönelik politika arayışlarında bir milattır. Çevre hakkı açısından “İnsan, onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları temel hakkına sahiptir.” (m.1) ilkesinin yer aldığı bildirinin kabul edilmesi nedeni ile ayrı bir öneme sahiptir. Bu konferansın sonrasında, uluslararası platformlarda (Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi gibi) çevre hakkı kavramının yeniden tanımlandığı gelişmeler yaşanmıştır. Çevre hakkı ile ilgili gelişmeler 1982 Anayasamızda da yer bulmuştur. Anayasa md. 56'da; “ Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevrenin kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşın ödevidir.” hükmü yer almıştır. 09.08.1983 tarihinde 2872 sayılı Çevre Kanunu yayımlanmıştır. Bu Kanununa istinaden birçok yönetmelik, genelge ve tebliğ yayınlanmaya devam etmektedir.

Anayasa ve kanun'la hukuki güvence altına alınan, yönetmeliklerle açıklanan çevre hakkı ve çevre ile ilgili uyulması gereken usul ve esasların denetimi, Çevre Bakanlığı'nın 2001 yılında tamamlanan taşra teşkilatlanması ile daha da işlerlik kazanmıştır. 2872 sayılı Kanun, 26.04.2006 tarih ve 5491 sayılı Kanun ile revize edilmiş ve çevre kirliliğine neden olduğu tespit edilen kurum, kuruluş ve işletmelere ağır yaptırımlar getirmiştir. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda (5491 ile değişik) idari yaptırım ön görülen çevre suçları 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun yürürlüğe girmesi ile ayrı bir boyut kazanmıştır. Dünya üzerinde ilk kez Türkiye'de kabul edilen bir Ceza Kanunu'nda yasanın amaçlarından birinin çevreyi korumak olduğu belirtilmektedir. 5237 sayılı Kanunun 181. maddesinde “Çevrenin Kasten Kirlenmesi” suçu düzenlenmiş ve bu suç için hapis cezası, 182. maddesinde “Çevrenin Taksirle Kirlenmesi” suçu düzenlenerek karşılığında adli para cezası öngörülmüştür.

Ayrıca Türk Ceza Kanunu “Bu kanun kapsamında kovuşturma ve soruşturma gereken bir fiilin ilgili makamlara bildirilmemesi, hatta bu hususta gecikme gösterilmesi halinde ilgili kamu personeli hakkında da işlem yapılacağını” hüküm altına almıştır. Bunun anlamı çevre kirliliği ile ilgili her tespitte konunun Türk Ceza Kanununun ilgili hükümleri kapsamında değerlendirilmek üzere Cumhuriyet Savcılıklarına bildirileceği, Savcılıkların talebine istinaden Sulh Ceza Mahkemeleri nezdinde kamu davası açılabileceğidir. Çevre kirliliği ile ilgili olarak herkesin yürütme organlarına müracaat hakkı vardır. Bu hak 2872 sayılı Çevre Kanununun 30. Maddesinde yer alan “Çevreyi kirleten veya bozan bir

faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir.” Şeklinde düzenlenmiştir. Daha sağlıklı ve yaşanabilir bir çevre, ancak bu konuda toplumsal bilincin artması ve herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip çıkması ile mümkün olabilecektir.

Çevre Hukukuyla Korunan Değere İlişkin Yaklaşımlar:

Her ne kadar çevrenin korunması devlet açısından asli bir görev olarak kabul edilmiş ve çevre hukuku düzenlemeleri ile çevrenin korunmasına ilişkin yasal mevzuat oluşturulmuşsa da, bu düzenlemelerin koruma alanının tespitinde esas alınacak yaklaşımlar yoğun tartışmalara kaynaklık etmiştir. Çevrenin korunmasına ilişkin hukuki metinlerde *üç farklı yaklaşım* benimsenmektedir.

i- Antroposentrik Yaklaşım: Çevrenin korunmasında temel hareket noktası olarak insanı esas alan yaklaşımdır. Bu yaklaşım, çevrenin korunmasında insan menfaatlerini ön plana alıp, insana diğer çevresel varlıklar karşısında bir üstünlük tanımaktadır. Buna göre çevresel değerlerin korunması ödevi, insanın doğal yaşam alanının mevcudiyetinin ve sağlamlığının yaşayan ve gelecek nesiller için sağlanması amacından kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle hukuksal düzenlemelerle varılmak istenilen korumanın sınırlarını, insanların menfaatleri çizmektedir. TC Anayasası md. 56’da da bu tür bir yaklaşım benimsenmiştir: “*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.*”

ii- Ekosentrik Yaklaşım: İnsanın doğa üzerindeki hakimiyetini esas alan antroposentrik yaklaşıma bir tepki olarak doğmuştur. Bu yaklaşım, insanlar da dahil tüm varlıkların yeryüzünde yaşam topluluğunun eşit düzeydeki öğeleri olduğu ve insanların diğerlerinden üstün olmadığına dayanmaktadır. Bu yaklaşım, çevresel varlıkların insanlar için değil sırf kendileri için korunması gerektiğinden hareket etmektedir. İlgili yaklaşımın çıkış noktasını insanın, içinde yaşadığı çevreye karşı sorumluluk sahibi olduğuna dair etik-ahlaki ilkeler oluşturmaktadır.

iii. Karma Yaklaşım: Yukarıda açıklanan her iki teorinin de haklılık payı olduğuna dair algıdan hareket eden bu yaklaşımda, çevresel faktörler (toprak-hava-su-bitki ve hayvanlar) kendi varlıkları itibariyle, ancak insan yaşamıyla bağlantılı oldukları ölçüde hukuksal korumadan faydalanırlar. Yani çevre kendi varlığı itibariyle değil, insanoğluna yaşam alanı sunuyor olması ve gelecek nesillerde de aynı vasfını koruması amacıyla hukuki korumadan faydalanabilecektir. Bu yaklaşımın, antroposentrik yaklaşımdan farkı çevresel değerleri insan yaşamı için bir anlam ifade etmedikleri süreçlerde dahi koruma altına alıyor olmasıdır.

iv. Ekonomik Yaklaşım: Bu yaklaşım, çevresel değerlerin korunmasında bunların sahip oldukları ekonomik değerlerin kullanılma kapasitesini ve devamlılığını esas alır. Diğer bir deyişle çevresel bileşenlerin, ekonomik açıdan kullanılmasında ve devamlılığının sağlanmasında optimal bir dengeye varılması amaçlanılır. Bilhassa su hukukunda, bu yaklaşım doğrultusundaki yasal düzenleme ve algılayışlar karşımıza sıkça çıkmaktadır.

Çevre Hukukunun Hukuk Düzeni İçindeki Yeri-Kapsamı- Kaynakları-Amacı

1. Çevre Hukukunun Hukuk Sistemindeki Yeri ve Disiplinlerarası Olma Niteliği

Çevre hukuku, çevre sorunsalını çözme temelinde ortaya çıktığından, bu sorunsalın özelliğine bağlı olarak, disiplinlerarası bir nitelik taşımaktadır. Buradan kaynaklı olarak çevre hukukunu, mevcut hukuk sistemi içerisinde bir bölüme oturtmak güçlük arz etmektedir.

Çevre hukuku, hem **diğer hukuk dallarıyla** (idare hukuku, anayasa hukuku, uluslararası hukuk, özel hukuk, ceza hukuku) hem de **diğer bilim dallarından özellikle ekoloji, ekonomi, biyoloji, fizik, kimya ve tıp** gibi teknik ve doğa bilimleri ve **ekonomi, sosyoloji, politika** gibi sosyal bilimlerle sıkı bir bağlantı içindedir. Çevre hukukunun disiplinlerarası niteliğindeki çarpıcı boyut, onun hukuk dışındaki bilim dallarıyla olan sıkı ilişkisidir.

- **Diğer bilimlerle ilişkisi:** Çevre hukuku başta ekoloji olmak üzere biyoloji, fizik, kimya, ekonomi ve sosyoloji gibi dallarla yakın bir ilişki içindedir. Çevre hukukuna ilişkin normların hazırlanmasında özellikle bu bilim dallarının sunduğu verilerin dikkate alınması gerekmektedir. Öte yandan bu bilim dallarının sunduğu verilerin uygulamaya aktarılması anlam kazanması da hukuki düzenlemelerle gerçekleşmektedir. Norm koyma esnasında diğer bilim dallarının hukuk düzenine yoğun katkısı olmaktadır. Yasakoyucunun, çevre hukukuna ilişkin norm koymalarında en kolay durumlar, radyasyon ve toksik atıklar gibi teknik derecesi yüksek konulara ilişkin sorunlardır. Buna karşın çevreye ilişkin yapılacak düzenlemelerin teknik alanların dışına kaymasıyla beraber, işin içine bilhassa ekonomik bakış açısının etkin olduğu politik tercihlerin girmesiyle beraber, norm koyma işleminde güçlükler ortaya çıkmaktadır.

i. Çevre Hukukunun Teknik Bilimlerle İlişkisi:

Çevre hukukunun bilimsel ve teknik verilere gereksinimi hukuk kurallarının konulmasında, uygulanmasında ve günün gereksinimlerine uyarlanmasında söz konusu olmaktadır. Bir çevre sorununa ait kural koymak için önce onun sağlıklı bir şekilde tespiti ve etkili önlemlerin belirlenmesi gerekir. Bunların her ikisi de çevre sorunsalının temel özelliği dolayısıyla ilgili tüm disiplinlerin verilerine başvurularak belirlenebilir. Böylece ekolojinin bütünsel yaklaşımını, teknik bilimlerin verileriyle bütünleştiren bu neviden bir çalışmayı takiben sorunun politik ve sosyo-ekonomik bünyeye oturtulması gerekecektir. Ancak tüm bunların yapılmasını müteakip, hukukçuların norm koyması ve kamu otoritelerince kullanılacak araçları belirlemeleri gündeme gelebilecektir.

Çevre hukukunun diğer bilim dallarıyla ilişkisi sadece norm koyma süreciyle sınırlı değildir. İlgili normların uygulanması esnasında da bilim ve teknolojinin büyük önemi vardır. Uygulama ve takibat sürecinde rol alan herkesin (hakimler, bürokratlar, sivil toplum örgütleri vb.) teknik uzmanlara ihtiyacı olacaktır. Gerek çevre mevzuatının çevre koruma amacı karşısındaki işlevselliğinin saptanması; bu bağlamda eksiklik, yanlışlık ve çelişkilerin ortaya konulması, gerek normların somut olaylara göre yorumlanması işlevleri ancak bu veriler sayesinde yerine getirilebilir. Son olarak çevrenin korunmasına ilişkin normların, ilgili alanlarda meydana gelen gelişmeler doğrultusunda güncellenmesinde de aynı biçimde ilgili teknik alanların verilerine başvurulması kaçınılmazdır.

ii. Çevre Hukukunun Ekoloji İle İlişkisi

Çevre hukukunun en sıkı ilişki içinde bulunduğu alanların başında ekoloji gelir. Bu yakın ilişki nedeniyle çevre hukuku **ekolojik hukuk** olarak nitelendirilmektedir. Çevre hukukunun temel ilkeleri, özellikleri ve araçları hep ekoloji biliminin sunduğu veriler ışığında yapılandırılmıştır. Ortaya çıkışı itibariyle biyolojinin bir alt dalı olan ekoloji; sonraları felsefenin de konuya dahil olması ve teknik boyut dışındaki çalışmalarla beraber bir dünya görüşü, bir davranış türü olarak algılanmaya başlamış ve alt dalları olan disiplinlerarası bir bilim alanı haline gelmiştir.

Ekoloji (eko- yuva, logos-bilim), canlıların birbiriyle ve yaşadıkları cansız ortamlarla ilişkilerini inceleyen bilim dalıdır. Ekoloji biliminin en önemli kavramlarından biri olan **ekosistem** ise, belirli bir alanda bulunan canlılar ile bunları saran cansız çevrelerinin karşılıklı ilişkileri ile meydana gelen ve süreklilik arz eden ekolojik sistemlerdir. Ekosistem **dinamik** ve **bütünsel** bir sistemdir. Ekolojinin içerdiği yaklaşım ve ilkeler, çevre hukukuna da yansımıştır. Doğanın bütünlüğü, doğaya yapılan her müdahalenin bir bedelinin olduğu ve doğaya yapılan müdahalelerde sınırın aşılması durumunda doğanın geri tepeceği bu ilkelerden bazılarıdır.

Ekoloji sayesinde flora, fauna, endemik türler ve habitat, ekosistem, ekolojik bütünlük, besin zinciri ve biyolojik çeşitlilik sözcükleri gündelik hayatta daha çok karşımıza çıkar olmuş ve çevre hukukunda yer alan düzenlemelerde de kendisine yer bulmuştur.

iii. Çevre Hukukunun Ekonomi İle İlişkisi

Çevre sorunsalının kaynağındaki temel rolü nedeniyle ekonominin bu sorunsalın çözümüne ait politika ve mevzuatın benimsenmesi ve uygulanmasında ağırlıklı bir yeri vardır. Öyle ki bu etki, çevre sorunsalı, çevre politikası ve çevre hukukunun ve bu arada politik sistemlerin gelecekte alacağı şekli de belirler. Bu gerçek karşısında, ekolojinin esaslarını ekonomiye taşıma işlevini görmek üzere çevre ekonomisi isimli bir disiplin doğmuştur. Çevre ekonomisi insanların yıllardır giriştikleri ekonomik faaliyetlerin ve bunlara dair ekonomistlerce geliştirilen esas yöntem ve kavramların çevre sorunsalı çerçevesinde sorgulanması temelinde doğmuştur.

- **Diğer hukuk dallarıyla ilişkisi:** Geleneksel hukuk dallarının etkisi özellikle çevre hukukunun doğuş yıllarında ağırlıklı olmuş, çevre hukukun kendine özgü esaslarının oluşması ile bu etki zamanla zayıflamıştır. Çevre hukuku, kamu hukuku ve özel hukuk dallarıyla girdiği ilişki sonucunda, bu alanların özelliklerini sorgulayarak kendine has ilke ve müesseseler

oluşturmuştur. Bu çerçevede çevre hukuku, geleneksel hukuk kurallarına getirdiği değişikliklerle, dayandığı özgün kavramlarla, içerdiği yepyeni normlarla, somut normların oluşturulması ve uygulanmasında büyük önem taşıyan ilkeleriyle, bütünsellik-disiplinlerarasılık, uluslararasılık araçlarının teknikliği gibi özellikleriyle bağımsız bir hukuk dalıdır. Bu bağımsız hukuk dalının korumayı amaçladığı çevresel varlıkların özelliği, bu amacı gerçekleştirmek için görev ve sorumluluk üstlenip yetki alacak örgütün yapısı, üstlenilen görevin niteliği ve bütün bu ana konulara ilişkin olarak çevre mevzuatında yer alan normların içerik ve özellikleri, kısaca **değişik boyutlarıyla müdahaleci yaklaşımın bu alanda ağırlık taşıdığı** dikkate alındığında, genel hukuk sistemi içerisinde **kamu hukuku** bölümüne dahil etmek gerekir. Ancak gelişmekte olan bu hukuk dalının birçok başka hukuk disiplini ile kesiştiği noktalar bulunmaktadır. Bunlardan başlıcalarına ilişkin kısa bilgilere aşağıda yer verilecektir.

a. İdare Hukukuyla Olan İlişkisi: Çevre hukuku esasen idare hukukuna bağlı bir hukuk dalı olarak ortaya çıkmıştır. Çevre hukuku bu bağlamda, büyük ölçüde idare hukukunun kural ve araçlarından faydalanmaktadır. Ancak çevre hukukunun idare hukukunun bazı ilke ve müesseselerini sorgulayarak bunları kendi bünyesine uygun hale getirdiği de unutulmamalıdır. Çevre hukukunun idare hukuku üzerindeki etkisi, idari yargıda davacı olabilme, kamu yönetiminde açıklık ve kamusal kararların alınmasına katılım gibi konularda belirgindir.

b. Uluslararası Kamu Hukukuyla Olan İlişkisi: Çevre hukukunun gelişiminde bu hukuk dalının, yani uluslararası alanda çevreye ilişkin yapılan düzenlemelerin büyük önemi bulunmaktadır. Çevre alanında uluslararası çalışmaların ve çabaların ortaya çıkmasının nedeni, çevre sorunsalının evrenselliğidir. Buradan karşılıklı bir etkileşim doğmuştur. Uluslar arası alanda yapılan düzenlemeler, ulusal düzeydeki çevre hukukuna yansıdığı gibi; ulusal düzeyde geliştirilen bazı ilke ve araçlar da zamanla uluslar arası alana taşınmıştır. İlk gruba örnek olarak deniz kirliliği, tehlikeli atıkların taşınması ve soyu tükenme tehlikesi altındaki türlere yönelik uluslararası düzenlemelerin iç hukuklarda karşılık bulması verilebilir. İkinci gruba örnek olarak ise çevresel etki değerlendirmesi sistemi verilebilir.

c. Anayasa Hukukuyla Olan İlişkisi: Çevre hukuku aynı şekilde anayasa hukukunun bazı ilke ve müesseselerini bünyesine aktarmış, bazılarını ise sorgulayarak kendine özgü hale getirmiştir. Çevre hukuku bilhassa, hak kavramı, devletin görev ve yetkileri ve hakların

çatışması durumunda gözetilecek denge gibi konularda anayasa hukukunda değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur.

d. Ceza Hukukuyla Olan İlişkisi: Çevrenin etkili bir şekilde korunması amacıyla çevre hukukunun başvurduğu yöntemlerden bir diğeri ceza hukuku normlarıdır. Bu bağlamda, çeşitli ülkelerin ceza kanunlarında çevre suçlarına yer verildiği görülür.

e. Özel Hukukla Olan İlişkisi: Medeni hukuk, özellikle de hukuki sorumluluk ile şeylerle bireylerin ilişkisi ve bunların hukuki durumuna ait kurallarıyla çevre hukukunu etkileme açısından önemli bir yer tutmaktadır.

2. Çevre Hukukunun Kapsamı ve Kaynakları

Çevre hukukunun temel alanını **kirlilik** ve yabanıl yaşam ile peyzaj da dahil olmak üzere **doğa varlıkları** ile ilgili konular oluşturmaktadır. Bu gövdenin geniş bir kapsama sahip olması nedeniyle çevre hukukunda, kirlilik hukuku, doğal kaynaklar hukuku gibi alt ayrımlara başvurulmaktadır. Her ne kadar çevre hukukunun doğrudan odağında yer almasa da, odaktaki konularla birebir ilintili halk ve iş sağlığı ve güvenliği, tüketicinin korunması, arazi kullanımı ve kültürel varlıklar da amaç açısından ana gövdeyle örtüşebilmektedir.

Çevre hukuku çevresel korumayı sağlamak üzere, gerçek ya da tüzel kişilerden oluşan muhataplarının çevreye karşı davranışlarını ya emirler (yasaklar ve diğer yükümlülükler) yoluyla; ya da piyasa yöntemlerini kullanmak suretiyle yönlendirmektedir. Günümüzde hakim olan sistem emir şeklindeki normları içeren müdahaleci yöntemdir.

Çevre hukukunun şekli kaynakları diğer hukuk dallarında olanlardan büyük farklılık arz etmemektedir. Buradan olmak üzere başta anayasa olmak üzere, normlar hiyerarşisinde bunları takip eden bütün norm türleri (kanun-tüzük-yönetmelik) çevre hukuku için kaynak oluşturmaktadır. Bazı hukuk sistemlerinde konuya ilişkin kodifike edilmiş bir genel çevre kanunu mevcutken, kimi ülkelerde böyle genel bir kanuna yer verilmeyip; çevreye ilişkin düzenlemeler dağınık biçimde hukuk sisteminde yer almaktadır. Ülkemiz hukuk sistemi ilk gruba girmektedir. Şöyle ki 1983 yılında kabul edilen Çevre Kanunu çevre hukukunun temel kaynağını meydana getirmektedir. Bu kanunda öngörülüğü üzere hukuk sistemimizde çevre sorunlarına ilişkin çok sayıda yönetmelik de bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak ÇED Yönetmeliği, Gürültü Kontrol Yönetmeliği verilebilir. Bunların dışında çok

sayıda başka kanunda da çevreye ilişkin düzenlemelere doğrudan ya da dolaylı olarak rastlamak mümkündür. Bunlara ilişkin olarak da Su Ürünleri Kanunu, Orman Kanunu, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Türk Ceza Kanunu verilebilir.

Ulusal kaynakların yanında çevre sorunsalının uluslararası niteliği nedeniyle uluslararası alanda yapılmış sözleşmeler de çevre hukukunun kaynakları arasında yer alır. Çevre hukukuna ilişkin kavramların genel, soyut ve esnek niteliklerin olması ve aynı zamanda başka bilim disiplinleri ile bağlantılı olmaları nisabıyla bilimsel içtihatlar ve yargısal içtihatlar da çevre hukukunun kaynakları arasında kabul edilmek durumundadır.

3. Çevre Hukukunun Amacı

Çevre hukukunun amacı kısaca çevrenin korunmasıdır. Ancak burada kastedilen mutlak anlamda sakıncacı koruma olmamakta; bunun yanında iyileştirme ve geliştirme de bu çerçevede ele alınmaktadır. Böylelikle çevresel öğeler sadece **bozulmalara karşı ve kirliliklere karşı koruma sağlanarak var olan durumları muhafaza edilmemekte; aynı zamanda bakımları yapıp daha iyi durumlara getirilme ve geliştirme yoluyla da korunmaktadır**. Nitekim Anayasamızın 56. maddesinde yer alan çevre hakkına ilişkin düzenlemenin 2'nci fıkrasında bulunan çevrenin kirlenmesini önlemek, çevre sağlığını korumak ve çevreyi geliştirmek ifadelerini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, yukarıdaki yönde bir yaklaşımın sınırını, ismine koruma-kullanma dengesi denilen olgu çizmektedir. Korumada iyileştirme-geliştirmeden kastedilen, çevresel değerleri insanlardan-toplumlarından soyutlayarak; onları insanlardan kaynaklanacak tehlikelere karşı sakınmak değil; ekosistem içerisinde çevresel öğelerin varlıklarını geliştirmelerini sağlayıp genel menfaat içerisinde toplumsal kullanımlarını düzenlemektir.

Çevre hukuku eliyle çevresel öğelerin korunmasında dikkate alınacak husus ise çevre normlarıyla korunan hukuksal değer kısmında aktarıldığı üzere, **antroposantrik yaklaşımdır**. Bunun anlamı çevrenin insanın menfaatleri öyle gerektirdiği için korunmasıdır. Çevre hakkının çoğunlukla anayasalarda insan hakları bölümünde yer alması da buradan kaynaklanmaktadır. ÇED uygulamalarında kimi durumlarda çevre üzerindeki olumsuz etkiye rağmen ilgili yatırımlara izin verilmesi de bu durumun bir başka göstergesidir. Yine de dikkat edilmesi gereken husus çevrenin korunmasında **bireysel menfaat boyutunu aşan bir genel**

menfaat kavramının varlığıdır. Bu kavrama esas teşkil eden yaklaşım, özü itibariyle hem coğrafi açıdan ve hem de zaman açısından genel nitelik taşımaktadır. Coğrafi yönden gruplar ya da belirli kesimlerle sınırlandırılmayacak bir genellik söz konusu olup; ulusal sınırları aşarak tüm yeryüzüne yayılmanın sonucu olarak insanlığın ortak menfaatinden bahsedilmesi gündeme gelmiştir. Zaman bakımından da gelecek kuşaklar ve bunların menfaatleri çevre koruma normlarının esasını teşkil eden genel menfaatin parçası olmaktadır. Genel menfaat kavramına Stockholm Bildirgesinden başlayarak, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Dünya Doğa Anlaşması gibi uluslararası belgelerde rastlamak mümkün olduğu gibi, Çevre Kanunumuzun 2 ve 9/d maddelerinde de ortak varlık ifadesine yer verilerek bu duruma dikkat çekilmiştir.

ÇEVRENİN KORUNMASI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin günümüz kuşaklarının ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir kalkınma modeli olan “sürdürülebilir kalkınma”, 20. yüzyıl sonlarına doğru dünya gündemine girmiş ve 1990’lı yıllarda imzalanan uluslararası antlaşmalarla küresel bir uygulama planı haline gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma günümüzün ulusal ve uluslar arası ölçekteki çevre koruma politikalarının en temel kavramlarından birisidir. Hatta bu ilke çevre koruma politikasının hareket noktasını meydana getirmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramına ilk defa BM Dünya Doğa Şartı’nda (1982) yer verilmiş; kavrama ilişkin resmi bir tanıma ise uluslararası alanda ilk defa **Birleşmiş Milletlerin 1987 tarihli “Brundtland-Ortak Geleceğimiz”** raporunda yer verilmiştir. İlgili raporda sürdürülebilir kalkınma **“bugünün gereksinimlerini gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama olanaklarını tehlikeye atmaksızın karşılayan kalkınma”** olarak tanımlanılmıştır. Ortak Geleceğimiz raporunda, çevre sorunlarının insan refahını ve dünyadaki yaşamı tehdit ettiği, bu bakımdan **sürekli ve dengeli bir kalkınmaya** ihtiyaç duyulduğu, ancak bu kalkınma politikasında bugünün ihtiyaçları karşılanırken **gelecek nesillerin ihtiyaçlarından** taviz verilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunun için ise, sürdürülebilir kalkınmaya dayanan bir adalet anlayışı gerekli olduğuna vurgu yapılmıştır. Ortak Geleceğimiz Raporunun daha giriş kısmında “...sosyal ve çevresel olarak sürdürülebilir

nitelikte yeni bir ekonomik büyüme dönemine” gereksinim olduğu ifade edilmiş ve çalışmanın tümü boyunca sürdürülebilir kalkınma ulaşılması gereken bir hedef olarak vurgulanmıştır. Aslında ilkenin bu denli önem kazanmasının altında yatan neden çevre konusunda gösterilecek hassasiyetten ziyade mevcut ekonomik kalkınma anlayışının devamının tehlikeye düştüğünü gösteren gerçeklerle karşılaşılmasıdır. Bu gerçeğin ortaya çıkardığı tehlikelerin başında sınırsız sanılan ve bu yüzden kalkınma çabalarında alabildiğine kullanılan doğal kaynakların tükenmekte oluşu gelmektedir. Çevre ile sosyoekonomik gelişme arasındaki ilişkileri iyi kurgulanmamış bir kalkınma stratejisinin uygulanması, şu anki ihtiyaçları karşılayabilir; ancak insanların gelecekteki temel ihtiyaçlarının karşılanmasını tehlikeye sokabilir. Çünkü büyümenin hangi sınırdan sonra çevresel felaketlere yol açacağı kesin değildir ve çevresel bozulma çoğu zaman geri döndürülemez niteliktedir. Bu nedenle, ekonomik ve sosyal yapı ile çevre etkileşiminin bütüncül bir şekilde değerlendirilerek bugünkü ve gelecekteki nesillerin, kalkınmanın getirdiği fırsatlardan hakkaniyetli bir şekilde yararlanmasının sağlanması, sürdürülebilir kalkınmanın temel felsefesini oluşturmaktadır. Tehlike gerçeği somut çevre felaketleriyle de iyice belirginlik kazanınca, ekonomi ve kalkınma kavramları ister istemez çevrenin doğal düşmanı olarak nitelendirilecek ölçüde tepkilere konu olmuştur. Öyle ki ekonomik büyüme sıfıra indirilmediği sürece yakın gelecekte yaşanacak bir çevre kalmayacağı yolundaki savlar alabildiğine karamsar bir ortamın oluşmasına yol açmıştır. Tüm bu karamsar tablo beraberinde sürdürülebilir kalkınma kavramını getirmiştir. Genel olarak ***ekonomik büyüme ile doğal kaynakların korunması arasında bir denge*** kurulmasını öngören sürdürülebilir kalkınma ilkesi, şimdiki kuşakların ihtiyaçlarının gelecek kuşakların kendi gereksinim ve beklentilerini karşılayabilme yeteneğini tehlikeye düşürmeden karşılanması düşüncesine dayanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ilkesi bu bağlamda, ekosistemlerin ***taşıma kapasitesini*** dikkate alan bir ekonomik büyüme modelini hedeflemektedir. Sürdürülebilir kalkınma ilkesi ekonomik, ekolojik ve sosyal gelişmenin ayrılmaz bir şekilde bir bütün oluşturduğundan hareket etmektedir. Petrol gibi yenilenemeyen enerji kaynakları yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının tercih edilmesi sürdürülebilir kalkınma ilkesinin hayata geçirilmesini sağlayan yöntemlere örnek teşkil etmektedir. Brundtland Raporu çok genel olarak yoksulluğun ortadan kaldırılmasını, doğal kaynaklardan elde edilen yararın dağılımında eşitliği, nüfus kontrolünü ve çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesini sürdürülebilir kalkınma ilkesi ile doğrudan ilişkilendirmekte; ve bu çerçevede ekonomik büyümenin ancak çevre dostu bir perspektifle gerçekleştirilebileceğine vurgu yapılmaktadır. Her ne kadar sürdürülebilir kalkınma kavramının içerisinde “çevre” sözcüğü geçmese de, yaklaşımın ana temasının çevrenin

korunması ile kalkınma kavramlarının birbiriyle çatışmadıkları; aksine birbirlerini tamamladıkları ve birbirlerine gereksinim duydukları olduğunu ifade etmek gerekir.

Sürdürülebilir kalkınmanın dünya gündeminde belirgin şekilde yer alması ise **1992 yılında düzenlenen Rio Zirvesiyle gerçekleşmiştir. BM Çevre ve Kalkınma Konferansı** isimli bu konferansta sürdürülebilir kalkınmanın temel ilkeleri belirlenmiştir. Konferans sonucunda iki temel belge üretilmiştir. Bunlar Rio Deklarasyonu ve Gündem 21 (Agenda 21) dir. Rio Deklarasyonu çevre ve kalkınma konusunda ülkelerin hak ve yükümlülüklerini kapsayan, hukuki olarak bağlayıcı olmamakla birlikte, hükümetlere politik bir yükümlülük getiren bir ilkeler dizisidir. İnsani sürdürülebilir kalkınmanın odağına alan Deklarasyonda, çevrenin korunması, nesiller arası hakkaniyetin sağlanması, yoksulluğun azaltılması, uygun üretim ve tüketim şekillerinin tercih edilmesi, bilim ve teknolojinin geliştirilip yaygınlaştırılması gibi sürdürülebilir kalkınmanın 27 önemli ilkesi yer almaktadır. Gündem 21 ise, sosyal ve ekonomik boyutlar, kalkınma için gereken kaynakların korunması ve yönetilmesi, konu ile ilgili başlıca grupların rollerinin güçlendirilmesi ve uygulama araçları bölümlerinden oluşan ve sürdürülebilir kalkınmanın her aşamasına ilişkin amaç, hedef ve stratejileri ortaya koyan bir eylem planıdır. Rio Konferansı sonucunda doğal sermayeye dayalı sürdürülebilir ekonomik büyüme ile beşeri sermayenin geliştirilmesini benimseyen entegre bir yaklaşım seçilmiştir.

Bunu takiben Rio Konferansından 10 yıl sonra **2002 yılındaki Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesinde** konu doğrudan ele alınmıştır. Bu çerçevede zirve sonucunda Johannesburg Uygulama Planı şeklinde bir plan oluşturulmuş ve bu yönde çalışmalar yapılması karara bağlanılmıştır. Uygulama planında dikkat çekici başlıklar yer almaktadır. Bunlardan en önemlileri:

1. Yoksullukla Mücadele
2. Sürdürülebilir Olmayan Üretim ve Tüketim Kalıplarının Değiştirilmesi
3. Doğal Kaynakların Ekonomik ve Sosyal Kalkınmayı Destekleyecek Şekilde Korunması ve Yönetilmesi
4. Enerji Sunumunda Fosil Kaynaklara Olan Bağımlılığın Azaltılarak Kaynak Çeşitliliğinin Sağlanması

5. Enerji Kullanımında Küresel Ölçekte Daha Adil ve Dengeli Bir Dağılımın Sağlanması

6. Biyolojik Çeşitliliğin Korunmasıyla Biyolojik Çeşitlilikteki Azalmanın Önüne Geçilmesi.

Yeşil Büyüme

Sürdürülebilir kalkınma kavramıyla bağlantılı olarak karşımıza çıkan yeni bir kavram “yeşil büyüme”dir. Son dönemde yaşanan ekonomik krizler, iklim değişikliği gibi çevresel ve ekonomik problemler, sürdürülebilir kalkınma çerçevesi altında yeşil büyüme, yeşil ekonomi, düşük karbonlu ekonomi, sürdürülebilir üretim ve tüketim gibi kavramları ortaya çıkarmıştır.

OECD ve uluslararası örgütler “Yeşil büyüme” veya “yeşil ekonomi” kavramını; çevresel iyileştirmelere katkı sağlayan mal ve hizmetlerin yatırım ve tüketimini önceliklendiren bir anlayış olarak tanımlamaktadır. Bu bakış açısı ile çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlanırken ekonomik gelişme, gelir artışı, istihdam ve fakirliğin azaltılmasına da katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Çevreci yatırımlarla sağlanacak faydaların daha net ortaya konulmasıyla, özellikle ekonomik kriz sonrası oluşabilecek isteksizliğin bertaraf edilmesi de amaçlanmaktadır. Avrupa Birliği ise yeşil ekonominin sürdürülebilir üretim tüketim, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımı ile yeni iş imkânlarının yaratılmasının insan refahının artırılmasıyla yakından ilişkili olduğunu öne sürmektedir.

ÇEVRE HUKUKUNA HAKİM OLAN İLKELER

1. Kirleten Öder İlkesi

Kirleten öder ilkesi çevre hukukunun ortaya çıkış itibariyle ilk ilkesidir. Bunun nedeni kirliliklerin yaygınlaşması üzerine, kirletenlerin üstüne gidilmesidir. **Kirleten öder ilkesi** genel olarak, çevresel zararlara neden olan kişilere sebep oldukları zararla mücadele için bedelinin ödettirilmesini amaçlamaktadır. Kirleten öder ilkesi bu bağlamda, çevresel kirlenmeden kimin sorumlu tutulacağını ve bu sorumluluğun nasıl gerçekleştirileceğini açıklamaya çalışmaktadır. Kirletenlere ödettirme fikrinin kabul edilmesini takiben onu gerçekleştirmenin yolları bulunup; zaman içerisinde geliştirilmiş ve bu vesileyle ilkenin kapsamında da başlangıçtaki durumuna kıyasla farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bahse konu ilke çıkışı itibariyle ekonomik nitelik taşıyor olsa da, zamanla hukuki bir ilke haline gelmiştir.

Bu ilke, ilk defa **1972 yılında OECD** (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) tarafından kabul edilmiş ve çevre kirliliğinin önlenmesinin yollarından biri olarak ileri sürülmüş ve bu kuruluş tarafından kapsamı ve etkinliği giderek genişletilmiştir. Kirleten öder ilkesi sonraki süreçlerde bölgesel ve uluslararası metinlerde (örneğin Rio Bildirgesinde “çevre maliyetleri” başlığı altında) ve ulusal düzeydeki yasal mevzuatta kendisine yer bulmaya başlamıştır. Nitekim ülkemizde de bu ilkenin yasal mevzuata girdiğini ifade etmek gerekir. **Çevre Kanunumuzun “İlkeler” başlıklı 3’üncü maddesinin g bendinde** kirleten öder ilkesine ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir. **İlgili düzenlemede kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır denilmek suretiyle ilkeye vurgu yapılmıştır.**

Kirleten öder ilkesi başka bir deyişle, piyasa ekonomisinin ilkelerinin çevresel zararlara neden olan faaliyetlere uygulanarak, çevresel kirliliğin mali bedelinin karşılanmasına yönelik bir araçtır. İlgili ilkenin ilk kez dile getirildiği çalışmada (OECD Konsey Tavsiyesi) ilke, kirletenin çevrenin **kabul edilebilir** bir durumda olmasını sağlamak için kamu otoritelerince belirlenen kirliliği önleme ve kontrol önlemlerinin masraflarına katlanması olarak tanımlanmıştır. İlkeyi tanımlayan sözcüklerden hareket edilecek olursa ilgili ilke ile kirliliğin bedelinin kirletene ödettirilmesi ya da kirletenin kirliliğinin maliyetine katlanması kastedilmiş olmaktadır. Nitekim ülkemizde de 2010 yılında çıkarılan **Atıksu**

Altyapı ve Evsel Katı Atık Bertaraf Tesisleri Tarifelerinin Belirlenmesine İlişkin Yönetmeliğin tanımlara ilişkin 4'üncü maddesinin 1 bendinde kirleten öder ilkesi atıkların oluşturduğu veya oluşturması muhtemel çevresel kirlenme ve bozulmayı önlemek, sınırlandırmak, gidermek ve çevrenin iyileştirilmesini sağlamak için yapılan ve/veya yapılacak tüm yatırımların ve harcamaların kirletenler veya bozulmaya neden olanlar tarafından karşılanacağı ilkesi olarak tanımlanılmıştır. İlkenin ekonomik kökenli tanımında ise dışsallıkların içselleştirilmesinden; yani kirletenin çevrenin kabul edilebilir bir durumda olmasını sağlamak için kamu otoritelerince belirlenen kirliliği önleme ve kontrol yöntemlerinin masraflarına katlanmasıdır. Böylece bu masrafların ilgili mal ve hizmetlerin maliyetine yansıtılacağı (dışsallıkların içselleştirileceği); kirliliğin sosyal maliyetini belli ölçüde yüklenmek durumunda olan kirleticinin sınırlı çevresel varlıkları rasyonel olarak kullanacağı varsayılmıştı. Dolayısıyla temel beklenti, maliyet-fiyat ilişkisiyle çevresel kaynakların piyasada daha iyi dağılımını sağlayarak, bunların da diğer üretim araçları gibi ekonomik bir kullanıma kavuşturulması olmaktadır.

Kirliliğin önlenmesi ve kontrolü ifadesi önce önlemeye, sonra kontrole vurgu yapar. Dolayısıyla kirleten önce kirlenme olasılığını önlemek için gerekli tedbirleri alacak ve bunun masraflarını karşılayacaktır. Bu önlemlerin hiç alınmamış olması ya da gerektiği şekilde alınmamış olması dolayısıyla ortaya çıkacak kirlilikle mücadele için gerekenleri yapma ve bunların masraflarına katlanma da yine kirletene ait bir ödevdir (kontrol altına alma ve giderme). Önlemlerin kirletence alınmasının beklenemeyeceği çevre kazası gibi hallerde ise alınması gereken önlemler kamu otoritelerince yerine getirilmekte; ancak bunların masrafları kirletenden tahsil edilmektedir. Böyle durumlarda yetkililerin ilk harcamaları yapabilmesi için evrensel sözleşmelerde ve ulusal çevre mevzuatı düzeyinde acil müdahale fonları oluşturulmaktadır.

Kirleten öder ilkesi, kirletenlere sebep oldukları kirlilikle mücadelenin **bedelinin ödettirilmesinin** yanı sıra, çevresel zararlara neden olan kişileri bu **zararları azaltmaya ve daha az zararlara neden olacak yöntemler bulmaya da teşvik** etmektedir.

Kirleten öder ilkesinin uygulanması esnasında karşı karşıya kalınan temel güçlükler vardır. Bunlardan en önemlileri kabul edilebilirlik düzeyinin nasıl belirleneceği, kirliliği önleme ve kontrol masraflarının nasıl ve ne ölçüde saptanabileceği ve önlemleri belirlemede hangi yaklaşımın esas alınacağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa kabul edilebilir durum ifadesinin kullanılması, çevrede belli ölçülerde kirliliğe olanak tanıyor olması nedeniyle

ortaya çıkışı itibariyle eleştiri konusu yapılmıştır. Bu güçlüklerin aşılacak belirlenen önlemlerin uygulanması halinde de önceden düşünülmemeyen ve beklenen amacın gerçekleşmesini engelleyici durumlarla karşı karşıya kalınabilmektedir. Kirleten öder ilkesine yöneltilen bunun dışında başlıca iki eleştiri vardır: **a)** Parası olan kişiler kirlilikle mücadelenin maliyetini tüketiciye yansıtarak **kirletme hakkını satın almış** olurlar, bu durum çevrenin zarar görmesinin engellenmesi amacı ile bağdaşmamaktadır. **b)** Bu ilke kirlenmenin önlenmesi, sınırlandırılması ve kirlenme ile mücadelenin masraflarının kirletene yüklenmesine dayanmakta ise, fiyatı belirlenemeyen çevresel unsurların fiyatı nasıl belirlenecektir?

Kirleten öder ilkesinin hayata geçirilmesine yönelik yöntemler temelde müdahaleci yöntemler ve piyasa yöntemleri olarak iki gruba ayrılmaktadır. Ayrımın hareket noktası kirlilikle mücadelede temel fonksiyonun ilkinde devlette; ikincisinde ise piyasada olmasıdır. Müdahaleci yöntemde kullanılan uygulamaların en önemlileri, **kirlilik ücretleri, (vergi dışı kirlilik ücretleri ve çevre vergileri), ortak tazmin fonları ve kirlilik sigortasıdır.** Piyasa yönteminde kullanılan uygulamalar ise **mülkiyet hakları ve alınıp satılır paylar-emisyon ticareti** yöntemleridir. Aşağıda bu yöntemler kısaca açıklanmaya çalışılacaktır:

a. Müdahaleci Yöntemler: Bu yöntemin de uygulanmasında çeşitli araçlar kullanılır. Bu araçlardan ilki **emir ve kontrol yöntemidir.** Bu yöntemde mevzuatta çeşitli alanlarda kirletenler için yükümlülükleri içeren kirlilikle mücadele normlarına yer verilmekte ve bunlara uyulup uyulmadığı idari birimlerce denetlenerek, ihlaller halinde yaptırım uygulanmaktadır. Yasaklar kirlilikle mücadele normlarında sınırlı bir yer tutmakta olup; çoğunlukla benimsenen yükümlülükler belirlenen standartların aşılmasına ve ürünlerin işlenmesi süreciyle bizzat ürünlere ilişkin gereklerin yerine getirilmesine (arıtma tesislerinin kurulması vb.) ilişkindir. Doğrudan yasaklama yöntemleri, zararlı kimyasal maddelerle tehlikeli atıklar gibi insan sağlığı için ciddi olumsuz etkiler yapabilen kirlilik alanlarında uygulanmaktadır. Emir ve kontrol yönteminin en önemli uygulama araçlarından birisi olan standartlarda (sınır değerler-ölçütler), kirlilik türlerine göre rakamsal sınırlar belirlenip, bunların aşılmaması için gerekli önlemlerin gerekli sürede alınması amaçlanmaktadır. Buna karşın standartların belirlenmesi, kirletene belirlenen sınıra kadar bir anlamda kirletme hakkını tanıması itibariyle ağır eleştirilere neden olmaktadır. Çünkü bu durumda belirlenen sınır değerler altındaki kirlilik, katlanılabilir ve kabul edilebilir olarak kabul edilmiş olmaktadır.

Müdahaleci yöntemlerin bir diğer uygulanış aracı ise **kirlilik ücretleri** uygulamasıdır. Bu yöntemde, kirletenin ödemesi zorunlu olan bütün ekonomik ve mali yükümlülükler dikkate alınmaktadır. Bu yöntem 90'lı yıllardan sonra hızla uygulama alanı bulmaya başlamış bir yöntemdir. Özellikle emir ve kontrol yönteminden farklı olarak, kirletenin var olan en iyi teknolojiyi seçerek kirliliği azaltmaya yönelmesini sağlama amaçlı, özendirici niteliği, bu yöntemin artularındandır. Kirlilik ücretleri uygulamalarında **vergi dışı kirlilik ücretleri ve çevre vergileri**, çevreye ilişkin kirletici eylemde bulunanlardan tahsil edilmektedir. Vergi dışı kirlilik ücretleri bağlamında kirletici faaliyetlere ilişkin idari hizmetlerden (emisyon izni, çevresel etki değerlendirmesi sürecindeki izinler vb.) harç veya atıklardan ücret alınması (atık su bedeli vb.) söz konusuysen; çevre vergilerinde çeşitli nitelikteki kirletici madde ve ürünler için bir takım mali ödemelerin vergi yöntemiyle (akaryakıt tüketim vergisi, çevre temizlik vergisi vb.) söz konusudur.

Müdahaleci yöntemlerin uygulanmasında karşımıza çıkan son bir uygulama arası ise **ortak tazmin fonları ve kirlilik sigortalarıdır**. Bu yöntemlerin ortaya çıkmasında, kirletene kirliliğin sonuçlarını ödettirmek için hukuki sorumluluğun istenildiği şekilde işletilemediği (sorumlu kişilerin belirlenememesi, veya belirlense bile zararı karşılayabilecek maddi koşullara sahip olmamaları vb.) durumların varlığı neden olmuştur. Bunlardan ortak tazmin fonlarında, çevreyi bozucu faaliyetler nedeniyle doğabilecek zararları karşılamak üzere önceden fonlar oluşturulmaktadır ki, bu zararlar arasında sahipsiz çevrenin temizlenip eski haline getirilmesi ve kişilerin uğradığı bazı kayıplar bulunmaktadır. Çevreyi kirletenden hukuki sorumluluk üzerinden bir tazminat elde edilmesine kıyasla, bu fonların kurulmasının bir avantajı, para ilgili fonda hazır bulunduğundan, çevresel zararlara anında müdahale edilebilmesidir. Kirlilik sigortası uygulamalarında ise kirletenlerden alınan maddi kaynaklarla gerçekleştirilen sigortalar aracılığıyla, çevre kirliliğinden zarar görenlere (örneğin nehir kirlenmesinden zarar gören balıkçılara) bir mali ödeme yapılması söz konusudur. Kirlilik sigortaları, çevresel zararlardaki riski hesaplamanın güçlüğünden dolayı uygulamada yaygınlık kazanamamıştır.

b. Piyasa Yöntemleri: Bu modelin temelinde devletin kirleten öder ilkesi uygulamasındaki rolünü asgariye indirme fikri yatmaktadır. Amaç ise çevresel kaynakları fiyatlandırıp, rekabeti de harekete geçirerek kirlilik sorununu, piyasa sisteminin işlerliği çerçevesinde, ekonomik açıdan en etkili şekilde çözmektir. Bu yöntemde müdahaleci yöntemden farklı olarak kirleten, yükümlülüklerini yerine getirmeye yasalar eliyle

zorlanmamakta; bu fonksiyonları piyasa üstlenmektedir. Piyasa yöntemlerinin tipik uygulamalarını mülkiyet hakları ve ticarete tabi (alınır-satılır) paylar meydana getirmektedir.

Mülkiyet hakları uygulamasında, çevrenin çeşitli öğeleri üzerinde mülkiyet hakları tanınmaktadır. Bu uygulamanın temelinde, çevresel varlıkların herhangi bir sahiplenmeye konu oluşturmadıkları için bozuldukları yatmaktadır. Bu haklar kirletene ya da kirliliğe maruz kalanlara tanınmaktadır. Mülkiyet hakkı bunlardan birisine tanındıktan sonra; artık ilgili kesimler arasında pazarlıklar başlayacaktır. Hakkın kirletene verilmesi halinde, kirliliğe maruz kalanlar, (kirli havayı soluyan, suyu kullanan vb.) kirletene, kirlenmeyi azaltması için hak sahibine ödeme yapacaklardır. Mülkiyet hakları kirliliğe maruz kalanlara verildiği takdirdeyse, kirletenler kirletme hakkını bunlardan satın alma yoluna gideceklerdir. Her iki halde de bir noktada piyasa dengesi bulunana kadar bu süreç devam edecek ve taraflar maddi gelir elde etmenin yahut maddi bir harcamada bulunmanın beraberinde getireceği ekonomik nedenlerden ötürü çevreyi kirlenmeye karşı korumuş olacaklardır.

Alınır-satılır paylar (emiyon ticareti) yönteminde ise, devletin yetkili birimleri kabul edilebilir çevre kirliliği ölçütüne göre, paylar tespit etmekte ve bu paylar kirletenlere satılmaktadır. İlgili paylar kirletenlere, aldıkları pay oranında kirletme hakkı tanımaktadır. Payların dağıtımını müteakip iş tamamen piyasaya kalmaktadır. Kirleten, kirlilik düzeyini (örneğin atık miktarını) aldığı payın kendisine tanıdığı miktarın altına çekerse, aradaki farka ilişkin payı başka girişimcilere satabilecektir. Piyasada pay fiyatlarının yükselmesi halinde, firmalar kirlilikleri daha da azaltmayı kendileri için yararlı görecektir ve böylece piyasada yeni gelenlere yer açılmış olacaktır. Emiyon ticareti yönteminin somut uygulamasını Kyoto Protokolü çerçevesindeki uygulamalarda görmek mümkündür.

Türkiye’de ise yukarıda zikredilen her iki ana türden olan uygulamalarda yasal düzeyde kabul edilmiş durumdadır. **Çevre Kanunumuzun 3/g maddesindeki düzenlemeye göre**, hem emir kontrol yöntemleri (standartlar) ve hem de kirlilik ücretlerine (vergi, harç, katılma payı, emiyon ücreti vb.) yer verilmiştir. Bunun dışında ilgili düzenlemede de temiz teknolojinin kullanımını teşvikten de bahsedilerek, kirleten öder ilkesinde kirlilikle mücadele önlemlerini almadaki mali yükün kirleten bazında devletin yardımıyla azaltılması da kabul edilmiş olmaktadır. Yine Çevre Kanunumuzun 29’uncu maddesinde teşvik hususu düzenleme konusu yapılmış ve çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesine ilişkin faaliyetler bakımından teşvik uygulaması yasal olarak öngörülmüş olmaktadır.

2. İhtiyat İlkesi

İhtiyat İlkesi, 1970lerde ilk defa Almanya’da uygulamaya aktarılmış bir ilkedir. İhtiyat ilkesi önce denizlerin korunmasına ilişkin metinlerde yer almaya başlamış ve sonra uygulama alanı küresel çevre sorunlarıyla, küresel balıkçılık konusuna doğru genişlemiştir.

İhtiyat ilkesi, bir faaliyetin çevre açısından olumsuz neticeler doğuracağı hususunda ciddi bir şüphenin var olması halinde bilimsel bir kanıtın ortaya çıkışı beklenmeden önleyici tedbirlerin alınmasını öngörmektedir. İhtiyat ilkesi önceden görülemeyen aksiliklere karşı bir yatırım ya da sigorta rolüne sahip olduğu gibi, şimdiki kaynakların korunmasını gelecek kuşaklar adına da olsa sağlayarak ekolojik yaklaşımı dikkate almış olmaktadır.

İhtiyat ilkesinin ortaya çıkmasındaki en önemli etken bilimsel belirsizliktir. Elde kesin bir delil bulunmadığından dolayı çevreye zararlı olduğu ispatlanana kadar bir faaliyetin zararsız olduğunu kabul etmek, çevrenin korunması hususunda alınması gereken tedbirler bakımından ciddi bir engel teşkil edecektir. Zira bir faaliyetin veya maddenin çevreye zararlı olduğunun ispatlanmasından sonra tedbir alınması, bu konuda geç kalınmış olması sonucunu doğurabilecektir. İhtiyat ilkesi, bilimsel belirsizliğin ihtiyat ile risk arasında bir tercih yapılmasını gerektirdiği hallerde devreye girmekte, bilimsel belirsizliğin getirdiği riskin yüksek olduğu ve zarar tehdidinin giderilmez olduğu durumlarda, çevresel değerlere öncelik tanınarak çevresel riski oluşturan faaliyetlere söz konusu zarar ortaya çıkmadan önce engel olunmasını amaçlamaktadır. İhtiyat ilkesi bu bağlamda, bilimsel belirsizlik olgusunun çevreyi korumak için girişimlerde bulunmamanın bir gerekçesi olarak kullanılmasının önüne geçmeyi amaçlamaktadır.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, zarar tehdidi, bilimsel belirsizlik ve koruma tedbirleri ihtiyat ilkesinin içeriğini belirleyen temel öğelerdir. İhtiyat ilkesinin uygulamaya aktarılmasına yönelik başlıca araçlar, *a*) yasaklama, *b*) sıkı koşullara bağlanmış izin sistemi, *c*) bazı üretim yöntem ve teknolojilerinin kullanılması zorunluluğu *d*) ispat yükün tersine çevrilmesi ve *e*) karar alma usullerinde değişikliklerdir. Aşağıda bu araçlar kısaca açıklanacaktır.

a. Hareketsizlik veya Yasaklama: Bu yöntemde hiçbir risk kabul edilmemekte (sıfır risk) ve bu yönüyle ihtiyat ilkesinin en katı hali ortaya çıkmaktadır. Hareketsizlik riskli olduğu kabul edilen faaliyete ilişkin isteme dair olup, ona izin verilmemesi demektir. Bir örnek üzerinden açıklamak gerekirse, yeni bir kimyasal madde veya atığın ya da GDO’nun çevreye bırakılması isteminin reddi hareketsizliğin uygulandığını gösterir. Yasaklama tam

olabileceği gibi, kısmi de olabilir (Baz istasyonlarının kurulmasının belli yerler bakımından yasak olması) Yasaklama yöntemine uygulamada çok sık rastlanılmamaktadır.

b. Sıkı Koşullara Bağlanmış İzin: Faaliyet gerçekleştirilmeden önce, faaliyetin gerçekleşeceği yerin yetkili makamlara durumun bildirilmesi ve izin talep edilmesi şeklindeki yöntemdir. Bu uygulamalara örneğin tehlikeli madde ve atıkların uluslar arası transferi türünden durumlarda rastlanılmaktadır.

c. Bazı Üretim Yöntem ve Teknolojilerinin Kullanma Zorunluluğu: Çeşitli hukuki düzenlemelerde özellikle kirliliğin önlenmesi ve kontrolü alanında uygulanması gereken teknolojinin seçimi yatırımcının mutlak takdirine bırakılmayarak; önceden belirlenebilmektedir. Literatürde temiz teknolojiler denilen bu tarz uygulamalarda, dünyada veya bölgesel piyasalardaki mevcut en gelişmiş-en ileri teknolojinin satın alınması şart koşulmaktadır. Böylelikle kirliliğin azaltılması teknolojik yönden elverişli olduğu için, gerekli görülmektedir.

d. İspat Yükünün Tersine Çevrilmesi: Burada ispat yükü çevresel bozulmaya yol açabilecek faaliyete karşı çıkanlardan (mağdur veya potansiyel mağdurlardan) alınarak; bu faaliyeti gerçekleştirmek isteyenlere (çevresel kaynakları kullananlara) verilmektedir. Bu uygulama öncelikle izin verme sürecinde ortaya çıktığından; gerçekleştirilmesi planlanan faaliyetin çevresel açıdan önemli bir zarar yaratma riski taşımadığının, bizzat faaliyet ya da proje sahibi tarafından kanıtlanmasının gerekmektedir. Aksi takdirde ilgili projeye izin verilmeyecektir.

e. Karar Alma Usullerinde Değişiklik: Daha ziyade evrensel metinlerin hazırlanması açısından düşünülen bu önlemlerde teknik kararlarının konsensüs yerine, çoğunlukla alınması kabul edilmektedir. Böylece bu neviden düzenlemelerin kabulünün önündeki en isteksiz tarafın iznini alma zorunluluğundan kurtulunmaktadır.

İhtiyat ilkesi, günümüzde bilhassa GDO'lu ürünlere izin verilmesi ve baz istasyonlarına ruhsat verilmesine ilişkin karar süreçlerinde önem kazanmaktadır.

3. Katılım İlkesi

Çevre hukukunun dayandığı diğer bir ilke olan katılım ilkesi, bireylerin çevresel yönetim sürecinde rol oynamaları, etkide bulunmaları ve böylece kendi yaşamlarını şekillendirecek bu süreci yönlendirmelerini öngörmektedir. Katılım, çevresel kararların demokratik meşruiyetini ve etkililiğini artırmanın yanı sıra, halka idari kararların alınması ve yürütülmesi sürecinde denetleme imkanı sağlamakta, devlet idaresinde şeffaflığı artırmakta, ayrıca ilgili idari birime kararlarına temel oluşturacak sağlam bilgilere erişme olanağı sağlamakta ve idari kararların yerel koşulların da göz önünde bulundurulması alınmasını sağlamaktadır.

Katılım geniş anlamıyla bireylerin çevresel yönetim sürecinde rol oynamaları, etkide bulunmaları ve böylelikle kendi yaşamlarını şekillendirecek bu süreci yönlendirmeleri olarak da tanımlanabilir. Yönetim sürecine katılma, “karar alma” ve “uygulama” aşamalarında gerçekleşir. Çevre hukukunun amacı ve önleyicilik açısından asıl önemli olan ilk aşamadır. Bunun yanından uygulama aşamasındaki katılmaya, sadece hizmet alınan kararlara göre ifasından ibaret olmayıp; başvuru yoluyla idareyi ve yargıyı yönlendirme de buna dahildir. Bunlar birbiriyle bağlantılı süreçlerdir. Katılım karar alma sürecinde gerçekleşmiş ve yasal metinlere bu yönde etki edilmişse; uygulama aşamasında pek de sorunla karşılaşmayacaktır. Buna karşın ilk aşamada katılım çeşitli nedenlerle sağlanamamış ya da alınan görüşler kararlara gereği gibi yansıtılmamışsa, bireylerin bu kararlara karşı idari ve yargısal başvuru yollarına başvurması kaçınılmaz hale gelecektir.

Katılım ilkesini diğer ilkelerden ayıran temel özellik, bunun sadece ilke şeklinde değil, doğrudan doğruya bir hak olarak (çevre hakkının gerçekleştirilmesindeki usuli haklardan birisi) düzenlenmesinden kaynaklanmaktadır.

İlkeye ilişkin ilk ipuçları Stockholm Bildirgesinde karşımıza çıkmaktayken (bu bildirmede çevrenin şimdiki ve gelecek kuşaklar için savunulmasında yurttaş ve toplulukların rolüne ve bunlar tarafından kullanılacak olanaklara vurgu yapılmıştır), ilke açısından en önemli Uluslar arası metin 2001 yılında yürürlüğe girmiş bulunan Aarhus Sözleşmesidir. Bu sözleşmede katılım, bilgi edinme ve yargıya başvuru hakları düzenlenmiştir. Ülkemiz bu antlaşmaya henüz taraf değildir. ÇED Yönetmeliği, halkın katılımına ilişkin ayrıntılı hükümlere yer veren ulusal bir düzenlemedir.

Katılım ilkesinin hayata geçirilmesinin önkoşulu **bilgi ve belge edinme hakkının** kabulüdür. Katılımın gerçekleştirilebilmesi bu hakkı kullanacakların, katılacakları faaliyet veya konulardan haberdar olmalarına bağlıdır. Bu da ilgili belge ve bilgilere sahip kesimlerin bunları açıklaması, göstermesi ve/veya vermesi ile mümkün olabilecektir. İşte bu açıklama-gösterme-vermenin, bunlara sahip kesimlerin tercihine bırakılmayıp, talep edilme durumunda zorunlu kılınması buna ilişkin bir hakkın tanınmasıyla sağlanmıştır. Nitekim bu yüzden, katılım ilkesine yer veren metinlerin hemen hepsinde aynı zamanda bilgi ve belgelere nasıl ulaşılabileceği de belirtilmiştir. Bu bağlamda ülkemiz bakımından önem arz eden önemli bir düzenleme 2004 yılında yürürlüğe giren **Bilgi Edinme Hakkı Kanunu**'dur.

4. Önleme İlkesi

Korumak tedavi etmekten iyidir şeklinde özetlenebilecek düşünceye dayanan bu ilke, çevre üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilecek faaliyetlerin olabilecek en erken aşamada engellenmesini amaçlamaktadır. **Koruyucu hekim** mantığına dayanan bu ilke uyarınca ilgili makamlar, henüz çevresel sorunlar ortaya çıkmadan harekete geçerek, çevresel tehditleri bertaraf etmelidir. Önleme ilkesi bu bağlamda, mevcut çevresel sorunların giderilmesi ile değil, aksine bu sorunlar henüz ortaya çıkmadan evvel öncelikle engellenmesi ile ilgilidir. Önleme ilkesi, çevre sorunlarının ortaya çıkmasından önce alınacak tedbirler bu sorunların ortaya çıkmasından sonra tedbir alınmasından **daha akılcı ve ekonomiktir** anlayışı üzerine kuruludur. Önleme ilkesi, bir bakıma ihtiyat ilkesinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, önleme ilkesinin etkisi ihtiyat ilkesine göre daha düşüktür. Zira önleme ilkesi, **mevcut bir çevresel tehlikenin söz konusu olması halinde** uygulama alanı bulurken, ihtiyat ilkesinde çevresel bir tehlikenin olması önemli olmayıp, **potansiyel bir zarar riskinin** öngörülebilmesi yeterlidir.

5. Entegrasyon İlkesi

Bütünleyicilik ilkesi olarak da adlandırılan **entegrasyon ilkesi**, iki başlık altında ele alınabilir. **Dış entegrasyon** çevre koruma gereklerinin diğer politika alanlarının şekillenmesi ve yürütülmesinde dikkate alınmasını öngörmekte iken, **iç entegrasyon** bir madde veya bir faaliyetin yalnızca belli bir çevresel öge üzerinde değil bir bütün olarak çevre bağlamında doğuracağı etkilerin göz önünde tutulmasını gerekli kılmaktadır. **Dış entegrasyon** bu

bağlamda, diğler politikaların saptanmasında ve sektörel faaliyetlerin yürütülmesinde çevrenin korunmasının da dikkate alınmasını ve bu politika ve faaliyetlerde (tarım, ticaret, ulaştırma v.s.) çevre politikası ile ilgili uyumlulaştırma ve değışikliklerin yapılmasını öngörmektedir. **İç entegrasyon** ise, sadece belli çevresel öğelerin diğler öğelerden yalıtık bir şekilde korunmasını öngören sektörel yaklaşımın terk edilerek, çevrenin bütüncül bir şekilde korunmasını benimseyen bir bütüncül yaklaşımın uygulanmasını gerektirmektedir.